

Frankrike vid ny skiljeväg i Afrika

Carina Gunnarson

Medierapporter har duggat tätt om anti-franska demonstrationer och ett alltmer utbredd anti-franskt narrativ mot Frankrikes närvaro, senast i Sahelregionen i Västafrika. Militärkupperna i Mali 2021, Burkina Faso 2022 och Niger 2023 har följts av anti-franska demonstrationer, sändningsförbud för franska mediekkanaler och ett ifrågasättande av Frankrikes militära närvaro. Vad beror detta på? Varför är Frankrike så ifrågasatt i sina forna kolonier, trots att mer än 60 år har gått sedan de afrikanska staternas självständighet?

DETTA MEMO GES en bakgrund till Frankrikes närvaro i Afrika, president Emmanuel Macrons vision om en ny relation till kontinenten, samt det historiska arv som alltjämt färgar fransk Afrikapolitik. Memot avslutas med en diskussion om Frankrikes fortsatta närvaro i Afrika.

Det historiska arvet

Trots att mer än sextio år har gått sedan de afrikanska staternas självständighet har Frankrike mer än andra kolonialmakter behållit starka band med sina forna kolonier. Förutom nära personliga band mellan franska och afrikanska presidenter, har den uttryckts genom täta politiska kontakter, regelbundna fransk-afrikanska toppmöten, bistånd, valutasamarbete, militära samarbetsavtal och permanenta militärbaser i fyra stater (Senegal, Elfenbenskusten, Gabon, Djibouti). Kontakterna har även bevarats genom språk- och kulturinstitut samt diplomatisk närvaro. Den franska närvaron har varit koncentrerad till de frankofona staterna i Väst- och Centralafrika.⁽¹⁾

Det råder i det närmaste politiskt konsensus bland franska politiska partier om värdet av Frankrikes närvaro på den afrikanska kontinenten. Närvaron har kopplats till idén om Frankrikes roll som aktör på den internationella arenan, eller *rang*, som varit något av en överideologi för fransk utrikespolitik.⁽²⁾ Fram till 1990-talet förklarade franska ledande politiker regelbundet att Frankrikes internationella status vilade på tre ben: den oberoende kärnvapenförmågan, den permanenta platsen i FN:s säkerhetsråd samt närvaron i Afrika. De frankofona afrikanska staterna har beskrivits som viktiga allierade i internationella sammanhang, som i FN:s generalförsamling.⁽³⁾

Ekonomiskt har närvaron i Afrika gett tillgång till en exportmarknad för franska produkter och möjlighet

att utvinna resurser som uran, olja och mineraler. Franska storföretag som *Air France*, *Total* (olja), *Bolloré* (transport och infrastruktur), *CMA-CGN* (transport och logistik), samt *Orange* och *Boygues* (telecom) har starka ekonomiska intressen i flera stater. Niger är en av Frankrikes fyra främsta producenter av uran och utvinns av *Orano* (f.d. Areva) i norra Niger; Gabon är viktigt för fransk import av olja, mineraler och timmer.

Kulturellt och politiskt är de frankofona staterna i Afrika en viktig bas för den fransktalande gemenskapen, *Organisation internationale de la francophonie* (OIF), som är en multilateral organisation med 54 medlemsstater, varav ett trettio i Afrika. De samhälleliga banden finns också där genom den afrikanska diasporan i Frankrike och en betydande fransk diaspora i Afrika.⁽⁴⁾

Sedan 1945 finns ett institutionaliserat valutasamarbete med 14 stater i Väst- och Centralafrika genom franc-zonen. Franc-zonen består av två monetära unioner, en för Västafrika (*Union économique et monétaire ouest-africaine*, UEMOA) och en för Centralafrika (*Communauté économique et monétaire de l'Afrique centrale*, CEMAC). Den innebär att franska Centralbanken garanterat en fast valutakurs mellan den valuta som används i franc-zonen, CFA-francen, och Euron.⁽⁵⁾ Även det franska biståndet har traditionellt riktats mot de frankofona staterna i Väst- och Centralafrika.⁽⁶⁾

Frankrikes militära närvaro regleras sedan 1960-talet i militära försvars- eller samarbetsavtal. Avtalen är hemliga och innehållet i avtalen varierar mellan olika länder. De har bland annat handlat om att Frankrike gett stöd till afrikanska regimer för att stävja inre eller yttre hot. Samarbetet har omfattat utbildning av soldater, materiellt stöd, rådgivning samt logistiskt stöd i kriser.⁽⁷⁾ Frankrike har permanenta militärbaser i fyra afrikanska stater:

Senegal, Elfenbenskusten, Gabon samt Djibouti. Mer än ett trettiotal militära interventioner har genomförts i Afrika under tidsperioden sedan 1964.⁽⁸⁾ Operation Barkhane i Mali var med sina 5 100 soldater Frankrikes största militära insats utanför landets gränser, innan styrkorna drogs tillbaka 2022.

En motsägelsefull fransk Afrikapolitik

En kontroversiell aspekt av de fransk-afrikanska relationerna till Afrika söder om Sahara är det så kallade *Françafrique*. Med det avses privata nätverk och personliga kontakter mellan franska och afrikanska politiker, diplomater, affärsmän och andra aktörer som har konstituerat parallella nätverk mellan makteliterna i Frankrike och de tidigare kolonierna i Afrika. Relationerna har inte sällan kryddats med korruptionsskandaler och maktmissbruk. Forskare och journalister har visat hur dessa nätverk har byggt på en ömsesidig relation: Frankrike har haft ett inflytande över sina forna kolonier, men dessa har också haft ett betydande inflytande över fransk Afrikapolitik, exempelvis genom finansiella bidrag från afrikanska politiker till franska partiers valkampanjer.⁽⁹⁾

Även om *Françafrique* framför allt förknippas med perioden 1960-1990, med affärsmannen och politikern Jacques Foccart som tongivande rådgivare till flera franska presidenter, är föreställningar om *Françafrique* alltjämt levande i flera afrikanska stater.⁽¹⁰⁾ Frankrike misstänks för att ha dolda intressen och en dold agenda och anklagas exempelvis för att stödja terrorister, för att "välja" presidenter eller för att manipulera regionala organisationer som ECOWAS.⁽¹¹⁾

En tveetydighet som har kännetecknat fransk Afrikapolitik gäller hur man förhåller sig till demokrati. Frankrike har kritiserats för att tillämpningen av demokratimålet har varierat mellan olika länder beroende på Frankrikes intressen. Macrons närvaro på begravningen av Tchads president Idriss Déby 2021 har exempelvis tolkats som uttryck för fransk dubbelmoral där Frankrikes säkerhetspolitiska intressen i regionen har vägt tyngre än mänskliga rättigheter och demokrati. Vid begravningen satt Macron sida vid sida med Débys son och efterträdare, general Mahamat Idriss Déby, vilket opinionen i flera afrikanska stater tolkade som ett uttryck för Frankrikes fortsatta stöd till Déby-familjens långvariga maktinnehav.⁽¹²⁾

Macrons vision – en ny relation till Afrika

Som nyvald president uttryckte Emmanuel Macron höga ambitioner att bryta med traditionell Afrikapolitik.

Macrons vision uttrycktes i ett tre timmar långt tal på universitetet i Ouagadougou 2017. Visionen var att bygga en ny relation till Afrika och knyta nya band med kontinentens unga befolkning. Macron betonade att han själv tillhörde en ny generation som saknade egen erfarenhet av såväl kolonialism som avkolonisering. Ett uppmärksammat citat - "Det finns inte längre någon fransk Afrikapolitik!" - har tolkats som Macrons vilja att bryta med en postkolonial syn på Afrika, "vända blad" och bygga nya relationer till kontinenten.⁽¹³⁾

Det finns exempel på förändringar i Macrons Afrikapolitik. En av de största förändringarna är försoningen med Rwanda, där Frankrikes agerande länge har kastat en skugga över fransk Afrikapolitik. Macron lät öppna de franska arkiven och anlidade historiker som genomlyst Frankrikes roll i folkmordet i Rwanda. Arbetet utmynnade i en 1200 sidor lång rapport, som lade mycket stort ansvar på president Mitterrand och som skrev att "de franska myndigheterna visat en blindhet i sitt stöd till en rasistisk, korrumpad och våldsam regim".⁽¹⁴⁾

Ekonomiskt har Macron genomfört vissa reformer av franc-zonen, som varit något av en helig ko. Förändringarna omfattar den västafrikanska monetära unionen UEMOA, som omfattar Benin, Burkina Faso, Elfenbenskusten, Guinea-Bissau, Mali, Niger, Senegal samt Togo. Den största förändringen är att medlemsstaterna inte längre kommer att deponera 50 procent av sina reserver i den franska Centralbanken. En andra förändring rör styrningen av den monetära unionen: Frankrike kommer inte längre att ha några platser i unionens styrelse och politiska kommitté.⁽¹⁵⁾

Kulturellt är en viktig förändring att Frankrike har återlämnat kulturskatter. Bland annat har 27 konstföremål överlämnats till Benin. Kulturskatter har även återlämnats till Senegal. Överlämnandet har skett på hög politisk nivå under ceremoniella former; president Macron organiserade en ceremoni i presidentpalatset i Paris med närvaro av Benins president Patrice Talon.⁽¹⁶⁾

Formerna för de traditionella fransk-afrikanska toppmötena har även förändrats. De fransk-afrikanska toppmötena brukade organiseras varje år och var främst ett tillfälle för bilaterala samtal mellan franska och afrikanska statschefer. Hittills har Macron bara haft ett franskt-afrikanskt toppmöte och då med en radikalt förändrad mötesform. Vid toppmötet i Montpellier 2021 var Macron den ende närvarande statschefen – inga afrikanska statschefer var inbjudna. Istället hade Macron bjudit in entreprenörer, intellektuella, forskare, idrottare, kreatörer och opinionsbildare. "Arkitekten" bakom den nya mötesformen var den kamerunske historikern

Achille Mbembe.⁽¹⁷⁾ Enligt medierapportering ska mötet ha väckt ”förvåning” och ”ibland irritation” hos afrikanska presidenter.⁽¹⁸⁾

Kuppregimer och mobilisering mot Frankrike

Macrons vision om att bygga en ny relation till Afrika har överskuggats av en kraftigt försämrad säkerhetspolitisk situation i Sahelregionen. Frankrike har haft en ledande roll i det internationella militära stödet i kampen mot jihadistgrupper i Sahel, då främst i Mali med Operation Barkhane. Trots stora internationella insatser i Mali i form av FN:s fredsbevarande styrka MINUSMA, Operation Barkhane och den europeiska koalitionen i Task Force Takuba – har våldet i Mali eskalerat och spridits till grannländerna Niger och Burkina Faso.

Geopolitiskt har Frankrikes närvaro i Sahelregionen utmanats. Först i Centralafrikanska republiken, efter det att regimen anlitat den ryska Wagnergruppen. Därefter har en liknande utveckling följt i Mali, där de fransk-maliska relationerna försämrades snabbt efter statskuppen i Mali 2021, liksom i Burkina Faso och i Niger efter statskupperna 2022 och 2023.

I Mali är kontrasten med 2013 markant, då Frankrikes militära intervention inleddes efter beslut av president François Hollande. Då hyllades den franska militära interventionen och Frankrike betraktades som en befriare. Redan tidigt under Macrons första mandatperiod kunde gnissel märkas i relationerna med Mali, till exempel gällande misstankar om Frankrikes intressen och ”dolda agenda” i Mali. Det finns exempel på situationer då Macron har uppfattats som oartig, nedlåtande och arrogant i sin attityd till afrikanska presidenter, som i samband med sitt första besök i Mali 2017 och vid toppmötet mellan G5 Sahel-staterna i franska Pau 2020.⁽¹⁹⁾

Den diplomatiska konflikten med Mali har präglats av hård retorik och alltmer fastlåsta positioner, framför allt efter den andra statskuppen den 25 maj 2021, då en utpräglat populistisk regim med skarp anti-fransk retorik tog över makten. Paris och Bamako har även varit oeniga om centrala politiska frågor, som tidpunkt för val och syn på dialog med jihadisterna.⁽²⁰⁾ Wagnergruppens ankomst och närvaro på maliskt territorium hösten 2021 gjorde situationen alltmer ohållbar för en fortsatt fransk militär närvaro. Organiserade informationskampanjer har riktat sig mot Frankrike från plattformar nära kopplade till Wagnergruppen i Mali.⁽²¹⁾

Händelseförloppet har upprepat sig i Malis grannländer Burkina Faso och Niger med antifranska demonstrationer, anti-fransk retorik, sändningsförbud

för franska mediekkanaler, diplomatisk kris samt ifrågasättande av militära samarbetsavtal. Efter beslut av militärregimen i Ouagadougou den 24 februari 2023 att avsluta försvarsavtalen med Frankrike har de franska specialstyrkorna i *Force Sabre*, cirka 300-400 soldater, dragits tillbaka från Burkina Faso.⁽²²⁾ I Niger har tillbakadragandet av cirka 1400 franska soldater påbörjats och kommer att genomföras under 2023.⁽²³⁾

Minskat militärt avtryck och orientering till kuststaterna

Frankrike har efter händelseutvecklingen i Sahel-staterna omprövat sin militära närvaro i Västafrika. En första förändring är att Frankrike vill minska sitt militära avtryck och inte längre stå i främsta ledet. Frankrike ska bara ge militärt stöd om det är efterfrågat av den mottagande parten och insatserna ska vara kortare än tidigare. I uttalanden betonas vikten av delat ansvar för gemensamma insatser, med afrikanska och europeiska styrkor.⁽²⁴⁾

En andra förändring är geografisk omorientering av den militära närvaron till kuststaterna i Guinea-bukten. Efter det militära tillbakadragandet från Mali var tanken att grannlandet Niger skulle bli Frankrikes stöttepelare i Sahelregionen, men efter militärkuppen har Frankrike tvingats dra sig tillbaka militärt även från Niger. Frankrike vill nu koncentrera sin militära närvaro till kuststaterna, för att undvika en ytterligare spridning av terrorismen. Sedan tidigare finns en fransk permanent militärbas i Abidjan, Elfenbenskusten.

De franska militärbasernas status kommer troligen också att förändras, där frågan om att dela de franska militärbaserna i Västafrika med afrikanska styrkor har kommit upp på bordet. Diskussioner förs för närvarande om den franska basen i Port Bouet, nära flygplatsen i Abidjan. Frankrike kommer att minska antalet franska soldater. Delar av basen kommer att avdelas för utbildning av ivorianska soldater, medan en del av basen kommer att förbli under fransk kontroll.⁽²⁵⁾ Den franska militärbasen i Djibouti kommer dock inte påverkas, på grund av sitt viktiga strategiska läge på Afrikas horn.

En ny form av samarbete för att motverka terrorism är det regionala utbildningscentret *Académie Internationale de Lutte Contre le Terrorisme* (AILCT), som lanserades efter det EU-afrikanska toppmötet i Abidjan 2018. AILCT är ett franskt-ivorianskt initiativ och består av tre pelare: 1. utbildning av specialister involverade i brottsplatsundersökningar (till exempel domare och polis); 2. utbildning av specialenheter (gendarmer eller specialiserade polisstyrkor) samt 3. utbildning i strategisk analys.⁽²⁶⁾

Spelplanen ritas om

Frankrikes Afrikapolitik befinner sig i en förändringsfas. Den personliga relation som fanns mellan franska och afrikanska presidenter och som präglat tidigare generationer, har försvagats över tid. Den franska militära närvaron och franc-zonen håller på att reformeras. President Macrons satsar på en ny relation till den afrikanska kontinenten som handlar om att främja relationer som bygger på innovationer, kreativitet och digitalisering samt satsningar på nya mötesformer som *Ambition Africa* och *Forum Création Africa* och att knyta nya band med civilsamhället och den nya generation som växer fram.⁽²⁷⁾

Tiden för militära insatser av typ Operation Barkhane är troligen förbi. Enligt det fleråriga försvarsbeslut som det franska parlamentet antog i juli 2023 minskar anslagen för militära operationer utomlands under perioden 2024-2030. Mot bakgrund av det förändrade säkerhetsläget i Europa efter Rysslands invasion av Ukraina håller Frankrike på att ställa om till en ny armémotmodell, från en expeditionär modell till en armé som ska kunna agera i högintensiv konflikt. Ett nytt inslag i det nya försvarsbeslutet, som bland annat är en effekt av erfarenheterna i Sahel, är att alla franska myndigheter fått en ny uppgift: att mer aktivt bemöta

desinformation.⁽²⁸⁾ Hur denna ambition omsätts i praktiken och hur den kommer att tas emot är en öppen fråga.

Att banden till Frankrike förändras beror även på att den afrikanska kontinenten har förändrats. Det finns i afrikanska stater i dag en ökad vilja att diversifiera relationerna med andra stater, inte minst i Frankrikes forna kolonier. Kontinentens strategiska betydelse har ökat, vilket märks på utomafrikanska staters ökade intresse. Ryssland organiserade 2019 sitt första rysk-afrikanska toppmöte i Sotji och ett andra toppmöte ägde rum i Sankt Petersburg 2023. Ett trettiotal afrikanska stater har även tecknat militära samarbetsavtal med Ryssland. Kina är en stor handelspartner till afrikanska stater. Även stater som Turkiet, Indien, Japan, Sydkorea och flera stater i Mellanöstern har visat ett ökat intresse för den afrikanska kontinenten.⁽²⁹⁾

Även om Frankrikes koloniala historia är en belastning i de forna kolonierna i Afrika, är det svårt att bedöma hur utbredda och djupgående dessa anti-franska stämningar är. Kritiken riktar sig mer mot fransk Afrikapolitik än mot franska medborgare, vilket kan skapa bättre förutsättningar för en förnyad, eller åtminstone förändrad, relation. ■

Carina Gunnarson är docent i statskunskap och förste forskare vid FOI:s enhet för säkerhetspolitik.

Endnotes

- 1 Gunnarson, Carina (1997). *Den förförande makten: Frankrikes Afrikapolitik under Mitterrand*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis; Gasinska, Karolina och Gunnarson, Carina (2020). *EU:s stormakter i Afrika. Frankrikes, Tysklands, Spaniens och Italiens Afrikapolitik under förändring*. FOI-R--4836--SE.
- 2 Badie, Bertrand. "Entre obsession du passé et réalité présente, une politique étrangère décalée". I *La France, une puissance contrariée. L'État du monde 2022*, Bertrand Badie och Dominique Vidal red., 9-20. Paris: La Découverte, 2021.
- 3 Gunnarson, Carina (1997). *Den förförande makten*.
- 4 Ministère de l'Europe et des affaires étrangères (2021). *Rapport du gouvernement sur la situation des Français établis hors de France 2021*. s. 14.
- 5 Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères; La coopération monétaire entre l'Afrique et la France: le franc CFA; Décembre 2021; *La coopération monétaire entre l'Afrique et la France : le franc CFA - Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères (diplomatie.gouv.fr)*; (hämtad 8 november 2023).
- 6 Gasinska, Karolina och Gunnarson, Carina (2020). *EU:s stormakter i Afrika*. s. 24.
- 7 Dulait, André; Hue, Robert; Pozzo di Borgo, Yves och Buolaud, Didier (2006). *La France et la gestion des crises africaines : quels changements possibles?* Le Sénat: Rapport d'information, s. 8-9.
- 8 Ministère de la Défense (2015). *50 ans d'OPEX en Afrique (1964-2014)*. Ministère de la Défense: CDEF, DREX. s.15-17.
- 9 "La France-Afrique et ce qu'il en reste". *La chaîne parlementaire*. Assemblée nationale. 6/5 2022. *La Françafrique et ce qu'il en reste Ces idées qui gouvernent le monde - Bing video* (hämtad 5 september 2023. Bayart, Jean-François (1984). *La politique africaine de François Mitterrand*. Paris: Karthala. Péan, Pierre (1983). *Affaires africaines*, Paris: Fayard. Lejeal, Frédéric (2022). *Le déclin franco-africain : l'impossible rupture avec le pacte colonial*. Paris: Harmattan.
- 10 Bat, Jean-Pierre (2012). *Le syndrome Foccart. La politique française en Afrique, de 1959 à nos jours*, Paris: Gallimard; *Politique Africaine* (2007). "France-Afrique : sortir du pacte colonial." 105, Paris: Karthala; Péan, Pierre (1983). *Affaires africaines*. Paris: Fayard.
- 11 Vircoulon, Thierry; Antil, Alain, Giovalucchi, François (2023). "Thématiques, acteurs et fonctions du discours anti-français en Afrique francophone." *Études de l'IFRI*, Paris: IFRI.
- 12 "Chad president's death: Rivals condemn 'dynastic coup'". BBC. 21 april 2021. *Chad president's death: Rivals condemn 'dynastic coup' - BBC News* (hämtad 5 september 2023). Daniel Peltz. "Why France is backing Chad's new leader, Mahamat Idriss Déby". *Deutsche Welle*. 23 april 2021. *Why France is backing Chad's new leader, Mahamat Idriss Déby - DW - 04/23/2021* (hämtad 27 november 2023).
- 13 Philippe Bernard. "Macron et l'Afrique: des ambitions bousculées." *Le Monde*. 4 april 2022. *Macron et l'Afrique : des ambitions bousculées (lemonde.fr)* (hämtad 10 november 2023).
- 14 "France-Rwanda: la réconciliation par la mémoire". *Le Monde*. 28 maj 2021. *France-Rwanda : la réconciliation par la mémoire (lemonde.fr)*. (hämtad 5 september 2023).
- 15 De Vergès, Marie. "La réforme du franc CFA: plus qu'un symbole." *Le Monde*. 23 december 2019. *La réforme du franc CFA: plus qu'un symbole (lemonde.fr)* (hämtad 10 november 2023).
- 16 *France Culture* 27 oktober 2021. "Restitution d'œuvres au Bénin: 'on est dans un moment historique'." *Restitution d'œuvres au Bénin: "On est dans un moment historique" (radiofrance.fr)* (hämtad 10 november 2023).
- 17 "Un sommet franco-africain sans chefs d'état, à part Emmanuel Macron." *Radio France*. 7 oktober 2021. *Un sommet franco-africain sans chef d'État, à part Emmanuel Macron (radiofrance.fr)* (hämtad 5 september 2023).
- 18 Elisa Domingues dos Santos och Sina Schlimmer. "Nouveau Sommet Afrique-France: la continuité masquée de la politique africain d'Emmanuel Macron." *Editoriaux de l'Ifri*. 27 oktober 2021. *Nouveau Sommet Afrique-France: la continuité masquée de la politique africaine d'Emmanuel Macron | IFRI - Institut français des relations internationales* (hämtad 7 september 2023).
- 19 Gunnarson, Carina och Körling, Gabriella (2023). *Relationerna mellan Frankrike och Mali 2017-2022. Historien om en skilsmässa*. FOI-R--5347--SE.
- 20 Körling, Gabriella (2021). "En omöjlig dialog? Utsikter för förhandling med jihadister i Mali", FOI Memo 7709.
- 21 Gräns, Carl-Michael (2023). "Russia's growing influence in Mali – is Burkina Faso next?" FOI Memo 8087.
- 22 "Le Burkina Faso annonce la fin officielle des opérations des troupes françaises sur son sol." *Le Monde/AFP*. 19 februari 2023. *Le Burkina Faso annonce la fin officielle des opérations des troupes françaises sur son sol (lemonde.fr)* (hämtad 10 november 2023).
- 23 "Au Niger, le retrait des troupes françaises commence mardi, selon le régime militaire à Niamey." *Le Monde/AFP*. 9 oktober 2023.
- 24 Tal av president Macron, 17 februari 2022; tal av premiärminister Jean Castex i Senaten, 23 mars 2022. *Conférence de presse sur l'engagement de la France et de ses partenaires au Sahel. | Élysée (elysee.fr); discours_de_m._jean_castex_premier_ministre_-_senat_-_23.02.2022.pdf (gouvernement.fr)* (hämtad 10 november 2023).
- 25 Intervjuer i Abidjan, Elfenbenskusten, 2-6 oktober 2023.
- 26 Intervjuer i Abidjan, Elfenbenskusten, 2-6 oktober 2023. Se även Ambassade de France en Côte d'Ivoire; Présentation de l'Académie Internationale de Lutte Contre le Terrorisme de Jacquerville; *L'Académie internationale de lutte contre le terrorisme (AILCT) - La France à Djibouti (ambafrance.org)* (Hämtad 16 oktober 2023).
- 27 Tal av Macron 28 februari 2023; Tal av Macron till ambassadöerna, 29 augusti 2023; Tal av Macron vid Forum Création Africa, 6 oktober 2023. Talen finns tillgängliga på www.elysee.fr
- 28 République française. Loi No. 2023-703 du 1er août 2023 relative à la programmation militaire pour les années 2024 à 2030 et portant diverses dispositions intéressant la défense, article 5. *legifrance.gouv.fr* (hämtad 7 september 2023).
- 29 Gasinska, Karolina red. (2019). *Foreign military bases and installations in Africa*. FOI-R--4658--SE; Lindén, Karolina (2023). "Russia's relations with Africa: Small, military oriented and with destabilising effects." FOI Memo 8090; Bonnier, Evelina; Hedenskog, Jakob (2020). *The United States and Russia in Africa*. FOI-R--5039-SE; Englund, Johan; Neuman Bergenwall, Samuel (2020). *När de asiatiska tigrarna tar plats. Vilka avtryck gör Kina och Indien i Afrika?* FOI-R--4986--SE.

